

O'ZBEK ANTROPONIMIK TIZIMINING TARIXIY TARAQQIYOTI VA LISONIY XUSUSIYATLARI

Shaxzoda Yashnarbekova

O'zDJTU. PhD tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19495687>

Annotatsiya

Mazkur maqolada antroponimiya onomastikaning muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilinib, uning tilshunoslikdagi o'рни, lisoniy xususiyatlari hamda diaxron shakllanish omillari yoritiladi. Tadqiqotda o'zbek antroponimiyasining tarixiy rivojlanish bosqichlari, uning tarkibiy unsurlari va nomlash tizimining shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, madaniy va diniy omillar kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, antroponimlar nafaqat nominativ birliklar, balki madaniy xotira, milliy identitet va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiruvchi muhim lingvokultural birliklar hisoblanadi.

Kalit so'zlar: antroponimiya, diaxroniya, shaxs ismlari, lingvokulturologiya, madaniy xotira, nomlash tizimi

Annotation

This article examines anthroponymy as an essential component of onomastics, highlighting its role in linguistics, linguistic features, and diachronic development factors. The study analyzes the historical stages of Uzbek anthroponymy, its structural components, and the sociocultural and religious factors influencing naming systems.

The findings demonstrate that anthroponyms function not only as nominative units but also as linguocultural elements reflecting cultural memory, national identity, and social values.

Keywords: anthroponymy, diachrony, personal names, linguoculture, cultural memory, naming system

Аннотация

В статье рассматривается антропонимия как важная составляющая ономастики, анализируются её лингвистические особенности, место в языкознании и диахронические факторы формирования. Особое внимание уделяется историческим этапам развития узбекской антропонимии и влиянию социокультурных и религиозных факторов на систему именования.

Результаты исследования показывают, что антропонимы выступают не только номинативными единицами, но и важными лингвокультурными маркерами, отражающими культурную память, национальную идентичность и социальные ценности.

Ключевые слова: антропонимия, диахрония, личные имена, лингвокультура, культурная память, система именования

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, antroponimiya inson nomlari orqali jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishini aks ettiruvchi muhim lingvistik qatlam sifatida namoyon bo'ladi.

Antroponimlar til tizimida alohida o'rin tutib, nafaqat identifikatsiya vositasi, balki madaniy axborot tashuvchisi sifatida ham xizmat qiladi. E. Begmatov ta'kidlaganidek, "o'zbek antroponimik tizimi ko'p asrlik tarixiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, unda turli madaniy qatlamlar o'z aksini topgan" [1].

Antroponimiya yunoncha *anthropos* – "inson" va *onyma* – "nom" so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, u shaxs nomlarini o'rganadigan onomastika bo'limi hisoblanadi. Zamonaviy talqinda antroponim tushunchasi shaxsni ifodalovchi barcha nom birliklarini, jumladan, ism, familiya, laqab, taxallus va boshqa nom shakllarini o'z ichiga oladi.

O'zbek antroponimik tizimi tarixiy rivojlanish jarayonida shakllanib, turli davrlar va madaniy ta'sirlar natijasida boyib borgan. G'. Sattorovning fikricha, "shaxs ismlarining tarixi til va xalq tarixidan ajralmas bo'lib, u har bir davrning etnomadaniy xususiyatlarini aks ettiradi" [2].

Diaxron yondashuv antroponimlarning shakllanishi va rivojlanishini tushunishda muhim metod hisoblanadi. Chunki shaxs nomlari ko'pincha tarixiy jarayonlar, ijtimoiy o'zgarishlar va madaniy aloqalar ta'sirida yuzaga keladi. Shu sababli antroponimlarni faqat sinxron emas, balki tarixiy nuqtai nazardan ham o'rganish zarur.

Tilshunoslikda antroponimlarning yana bir muhim xususiyati ularning ijtimoiy tabiatga egaligidir. V. Nikonov ta'kidlaganidek, shaxs ismlari jamiyatdan tashqarida mavjud bo'la olmaydi va ularning tanlanishi ijtimoiy me'yorlar bilan belgilanadi [3].

O'zbek tilida antroponimlar turli shakllarda namoyon bo'ladi: oddiy ism (Aziz, Dilnoza), ikki komponentli tizim (ism + familiya), shuningdek, laqab va taxalluslar orqali ifodalangan nomlash shakllari mavjud. Bu tizim turli ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllangan.

Bundan tashqari, antroponimlar tilning boshqa birliklaridan farqli ravishda denotativ xususiyatga ega bo'lib, ular aniq shaxsni bildiradi. Shu bilan birga, ular ko'pincha umumiy otlardan kelib chiqib, madaniy va semantik transformatsiyaga uchraydi.

Zamonaviy davrda antroponimik tizim doimiy ravishda yangilanib boruvchi ochiq tizim sifatida namoyon bo'ladi. S.I. Garagulya fikricha, "antroponimlar tizimi doimiy ravishda yangilanib boradi va unda yangi nomlar paydo bo'lishi hamda eskilarining yo'qolishi tabiiy jarayon hisoblanadi" [4].

Shu jihatdan qaraganda, antroponimiya tilshunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, u jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy jarayonlarni o'rganishda muhim manba vazifasini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, antroponimiya til tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida nafaqat nominativ birliklar majmui, balki jamiyatning tarixiy rivojlanishi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tuzilishini aks ettiruvchi murakkab lingvokultural hodisa hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek antroponimik tizimi diaxron rivojlanish jarayonida shakllangan bo'lib, unda turli tarixiy davrlar va madaniy qatlamlar o'z aksini topgan. Shaxs ismlarining shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy, madaniy, diniy hamda lingvistik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu tizimning ko'p qatlamli va dinamik xarakterini belgilaydi.

Shuningdek, antroponimlar til tizimida faqatgina shaxsni identifikatsiya qiluvchi birliklar emas, balki madaniy xotira, milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiruvchi semantik va lingvokulturologik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali jamiyatning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy stereotiplari ifodalanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek antroponimiyasi ochiq va uzluksiz rivojlanib boruvchi tizim bo'lib, unda yangi nomlar paydo bo'lishi, eski nomlarning iste'moldan chiqishi hamda nomlash tamoyillarining o'zgarishi tabiiy jarayon sifatida kuzatiladi. Bu esa antroponimiyaning jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga sezgir va moslashuvchan tizim ekanligini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, antroponimik tizimni o'rganishda diaxron yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi, chunki shaxs nomlarining shakllanishi tarixiy jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois antroponimlarni sinxron va diaxron aspektlarda kompleks o'rganish tilshunoslik tadqiqotlari uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, o'zbek antroponimiyasi til, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiruvchi noyob lingvistik tizim sifatida baholanishi mumkin.

Kelgusida ushbu sohada olib boriladigan tadqiqotlarda antroponimlarni lingvostatistik, kognitiv va korpus asosidagi yondashuvlar orqali o'rganish, shuningdek, turkiy tillar kesimida qiyosiy tahlillarni kengaytirish muhim ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Begmatov E. O'zbek ismlari. – Toshkent, 2007.
2. Sattorov G'. O'zbek ismlarining turkiy qatlami. – Toshkent, 1990.
3. Nikonov V.A. Imya i obshchestvo. – Moskva, 1974.
4. Garagulya S.I. Antroponimiya v lingvokulturnom aspekte. – Moskva, 2010.